

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
кафедра соціальної педагогіки та корекційної освіти

«До захисту допускаю»

Завідувач кафедри соціальної педагогіки
та корекційної освіти

кандидат педагогічних наук, доцент

_____ Алла РЕВТЬ

«_____» _____ 2026 р.

**РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА У ФОРМУВАННІ
ТОЛЕРАНТНОСТІ УЧНІВ**

Спеціальність 231 Соціальна робота
галузі знань 23 Соціальна робота

Бакалаврська робота
на здобуття кваліфікації – «Бакалавр з соціальної роботи за спеціалізацією
соціальна педагогіка»

Автор роботи Михайло ЗУБКОВИЧ _____

підпис

**Науковий керівник кандидат педагогічних наук,
доцент Леся СМЕРЕЧАК _____**

підпис

Дрогобич, 2026

Анотація

У роботі обґрунтовано теоретичні та практичні засади діяльності соціального педагога щодо формування толерантності в учнівському середовищі. Здійснено системний аналіз наукових підходів до визначення сутності толерантності та вивчено специфіку створення безпечного освітнього простору. Особливу увагу приділено ролі соціального педагога як фасилітатора соціально-емоційного розвитку дитини та ініціатора впровадження інклюзивних цінностей. На основі отриманих результатів розроблено проєкт інтерактивної взаємодії під назвою «Толерантність у сучасному світі». Запропонована програма інтегрує тренінгові технології та методи соціально-педагогічної просвіти для гармонізації стосунків у колективі.

Ключові слова: толерантність, соціальний педагог, заклад освіти, безпечне освітнє середовище.

Abstract

The research substantiates the theoretical and practical principles of a social pedagogue's activities aimed at fostering tolerance within the student environment. A systematic analysis of scientific approaches to defining the essence of tolerance was conducted and the specifics of creating a safe educational space were studied. Particular attention is paid to the role of the social pedagogue as a facilitator of a child's socio-emotional development and an initiator of implementing inclusive values. Based on the obtained results, a project of interactive engagement titled «Tolerance in the Modern World» was developed. The proposed program integrates training technologies and methods of socio-pedagogical education to harmonize relationships within the group. The theoretical significance of the work lies in the systematization of the foundations for building an inclusive environment. The practical value is determined by the possibility of implementing the developed methodological recommendations into the educational process of general secondary education institutions to prevent bullying and develop empathy among all participants.

Key words: tolerance, social pedagogue, educational institution, safe educational environment.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗБУДОВИ ТОЛЕРАНТНОГО СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА	
1.1. Характеристика базових понять дослідження.....	8
1.2. Соціально-педагогічні аспекти створення толерантного освітнього середовища в умовах закладу освіти.....	13
Висновки до першого розділу	17
РОЗДІЛ II. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА ТА ПРОЄКТУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ЩОДО ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ УЧНІВ	
2.1. Емпіричне дослідження щодо особливостей формування культури толерантності учнів в умовах закладу освіти.....	18
2.2. Обґрунтування та розробка змісту, форм і методів діяльності соціального педагога щодо формування толерантності в учнів.....	26
2.3. Розробка Проєкту інтерактивної взаємодії «Толерантність у сучасному світі».....	30
Висновки до другого розділу	38
ВИСНОВКИ ЗАГАЛЬНІ	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	42
ДОДАТКИ.....	46

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний соціокультурний простір характеризується досить високим рівнем ескалації агресії, різного роду деструктивних проявів у міжособистісній комунікації, що неминуче поширюється на середовище школи. Під впливом соціального оточення та засобів масової комунікації у школярів почасти спостерігаються тенденції до зухвалої поведінки, проявів булінгу (цькування) та нівелювання авторитету дорослих, а зокрема – педагогічних працівників.

Заклад освіти є тим соціальним середовищем, де закладаються основи культури миру. Актуальність цієї проблеми зумовлена насамперед необхідністю створення превентивних стратегій для гармонізації учнівського колективу та виховання особистості, здатної до конструктивного діалогу в умовах соціального різноманіття.

Саме соціальний педагог є фасилітатором соціально-емоційного розвитку дитини. Його роль полягає у створенні підґрунтя для формування поваги до відмінностей та розвитку емпатії, що є базовими передумовами успішної соціалізації учнів у сучасному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання професійної готовності педагогів та їхньої ролі у моделюванні інклюзивного простору висвітлено у працях Н. Дудник [8], Т. Довгої [7] та О. Свйонтик [8]. Особлива увага приділяється практичному інструментарію. Так, І. Матійків [15] акцентує увагу на розвитку емоційної компетентності, а О. Савченко [23] пропонує методичні рекомендації щодо безпосередньої виховної роботи з учнями. Соціально-педагогічний контекст формування толерантності як умови соціалізації дітей з особливими потребами детально аналізують С. Карпенко [14] та Н. Заверико [9]. Дослідження О. Знобей [12] та Л. Рень [21] розширюють межі проблеми, підкреслюючи необхідність виховання толерантності як базової професійної якості майбутніх фахівців соціальної сфери.

У межах комплексного підходу, обґрунтованого Л. Філатовою та Д. Виходцевою [30], формування толерантності в учнів початкової школи здійснюється через інтеграцію відповідних ціннісних орієнтирів у навчальний зміст, реалізацію емпатійно-спрямованих позакласних заходів, активну просвітницьку роботу з родинами та моделювання безпечного, інклюзивного освітнього середовища.

У науковому доробку С. Яланської [34] акцентується на важливості неперервного розвитку толерантної особистості на всіх рівнях освіти. Авторка зосереджує увагу на обґрунтуванні психолого-педагогічного інструментарію та тренінгових технологій, спрямованих на моделювання толерантного простору, а також визначає основні шляхи формування інклюзивного середовища в контексті реалізації концепції Нової української школи.

Незважаючи на ґрунтовний аналіз окремих аспектів виховання толерантності, постає необхідність систематизації ролі соціального педагога, здатного об'єднати зусилля педагогів, батьків та учнів. Це обумовлює актуальність вибору теми бакалаврської роботи: **«Роль соціального педагога у формуванні толерантності учнів»**.

Мета дослідження – проаналізувати зміст, форми й методи діяльності соціального педагога щодо створення толерантного середовища та формування культури толерантності в учнів, а також розробити проєкт інтерактивної взаємодії.

Об'єкт дослідження – процес формування толерантності в учнівському середовищі в умовах сучасного закладу загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – зміст, форми, та методи роботи соціального педагога, спрямовані на формування толерантного середовища та розвиток культури толерантності учнів.

Завдання дослідження:

- здійснити аналіз базових понять дослідження;
- проаналізувати соціально-педагогічні аспекти створення толерантного освітнього середовища в умовах закладу освіти;

- провести емпіричне дослідження сучасного стану та особливостей формування культури толерантності в учнів;
- розробити та представити Проєкт інтерактивної взаємодії «Толерантність у сучасному світі».

Методи дослідження: теоретичні : *аналіз та синтез* (для вивчення наукової літератури з метою визначення сутності толерантності та уточнення базових понять); *порівняння та узагальнення* (для вивчення різних підходів до створення толерантного освітнього середовища та виокремлення кращих соціально-педагогічних практик); *класифікація* (для систематизації форм і методів діяльності соціального педагога, спрямованих на виховання культури толерантності); емпіричні: *анкетування, спостереження, аналіз результатів діяльності; метод проєктування* (для розробки інтерактивної програми взаємодії).

Теоретичне значення результатів бакалаврської роботи полягає в науковому опрацюванні та систематизації теоретичних засад розбудови толерантного середовища в сучасних освітніх умовах.

Практичне значення бакалаврської роботи полягає в тому, що розроблено форми й методи діяльності соціального педагога, які можуть бути використані у виховній роботі закладів загальної середньої освіти. Підібраний комплекс діагностичних методик дозволяє соціальним педагогам визначати рівень сформованості культури толерантності учнів та вчасно корегувати виховний процес.

Апробація. Основні положення бакалаврської роботи обговорювалися на семінарах-практикумах педагогічних працівників гімназії № 8 м. Дрогобича.

Структура бакалаврської роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з них та загальних висновків, списку використаних джерел і додатків.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗБУДОВИ ТОЛЕРАНТНОГО СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

1.1. Характеристика базових понять дослідження

У науковому дискурсі толерантність трактується як ціннісна орієнтація особистості, що знаходить свій прояв у визнанні права кожного суб'єкта на самобутність та прийнятті розуміння того, що світ великий і різний, а велика кількість несхожих культур – це звичайне явище для сучасного життя. Власне дана якість не належить до сталих біологічних характеристик особистості, а є результатом пролонгованого процесу соціалізації та цілеспрямованого виховання. Процес становлення толерантної свідомості є детермінованим сукупністю чинників, серед яких головну роль відіграють інтелектуальна відкритість, здатність до критичного мислення та відповідальне ставлення до наслідків власної соціальної активності. Важливими інструментами гармонізації взаємин у цьому контексті постають розвинені навички міжсуб'єктної комунікації, емоційна стійкість та здатність до конструктивного сприйняття дійсності через призму інтелектуальної гнучкості [35].

У словнику з етики знаходимо таке визначення досліджуваного нами поняття: «Толерантність (лат. *molerantia* – терпимість) – це терпимість до іншого світогляду, способу життя, поведінки, звичаїв тощо. Її не можна ототожнювати з байдужістю чи/або бездумним прийняттям чужих думок, переконань, смаків, способу життя. Толерантність також не можна вважати поступкою, потаканням чи/або потуранням. Не можна вважати проявом толерантності і соціальну несправедливість, відмову від своїх переконань (чи нав'язування іншим своїх). Вона також полягає у визнанні права кожної людини мислити, діяти, жити згідно зі своїми поглядами. Проте толерантність має свої межі. Так, не можна миритися із людиноненависницькими поглядами, фанатизмом, спробами агресивних сусідів позбавити твій народ права на державотворення, рідну мову, культуру, звичаї [28, с. 356].

Сучасне філософське трактування дефініції «толерантність» є досить близьким до поперенього визначення. Приміром, у «Філософському енциклопедичному словнику» дефініція «толерантність» трактується насамперед як терпимість до поглядів інших людей [32, с. 58]. Так, у словнику наголошено, що толерантність є необхідною до особливостей неоднакових народів, націй, представників різних релігій. Аналогічне визначення вміщено в довіднику, де поняття толерантність визначається «... як якість, що характеризує ставлення до іншої людини як до рівнодостоїнної особистості і знаходить свій прояв у свідомому придушенні почуття неприйняття, що викликане всім тим, що ілюструє в іншому відмінність (як от, зовнішність, манера говорити, смаки, спосіб життя, переконання)» [33].

У своєму дослідженні ми також опиралися на дослідження Т. Довгої, яка вказує, що толерантність характеризує професійну діяльність педагогічних працівників із позиції дитиноцентризму. Так, науковиця зазначає, що «толерантність у вихованні (від лат. *tolerantis* – терплячий) трактується як:

- 1) особистісна якість, ознака гуманної людини;
- 2) один із принципів гуманістичного виховання» [7, с. 139].

У своєму дослідженні опираємося на думку Н. Дудник та О. Свйонтик, котрі наголошують на тому, що «...професійна діяльність педагога ґрунтується на сукупності особистісних якостей, серед яких ключове значення мають емпатія, гуманність та глибоке розуміння психологічних особливостей вихованців. У контексті академічної етики толерантна поведінка педагога передбачає дотримання принципів конструктивного діалогу, що виключає можливість приниження гідності співрозмовника» [8, с. 90].

Таким чином, толерантність ми розглядаємо як динамічне утворення, що інтегрує знання про різноманіття форм людського самовиявлення із готовністю до конструктивної взаємодії.

Важливою передумовою стабільного функціонування сучасного соціуму та гармонійного співіснування людей у межах єдиного суспільного простору є здатність до об'єктивного сприйняття людської індивідуальності, що знаходить

свій прояв у варіативності поглядів, стилів життєдіяльності та форм самовираження. Власне такий концепт толерантності розглядається нами як інтегративна властивість особистості, що своєю чергою забезпечує конструктивну взаємодію в соціального середовищі ідеологічного на засадах етики, ширості та поваги до чужої думки. Важливими складниками цього феномену є розвинена емпатія, здатність до активного слухання та готовність до надання соціальної підтримки без попереднього засудження інакшості [16; 35].

У науковому контексті антиподом толерантності є інтолерантність, хоча, зауважимо, така диференціація суб'єктів за цими категоріями має переважно умовний характер через динамічність людської поведінки та ситуативності її вчинків. Водночас системний розвиток навичок толерантної комунікації визначає соціальний успіх особистості, оскільки сприяє зниженню конфліктності. Таким чином, толерантність постає не лише етичною нормою, а й ресурсом для продуктивної інтеграції особистості у складні соціальні структури міжособистісної взаємодії [16].

Акцентуємо увагу на тому, що щорічне відзначення Міжнародного дня толерантності 16 листопада є безпосередньо пов'язаним із прийняттям ЮНЕСКО у 1995 році Декларації принципів терпимості, яка базується на фундаментальних засадах Загальної декларації прав людини. Так, у науково-теоретичному вимірі толерантність розглядається науковцями «...як багатогранна категорія, що охоплює безумовну повагу до індивідуальності кожної особистості та визнання пріоритету основоположних прав і свобод людини» [16; 19]. В цьому аспекті толерантність передбачає не лише пасивне прийняття, а й глибоке осмислення різноманітності способів людського самовиявлення. Таким чином, толерантність є активною правовою та етичною установкою, що спрямована на підтримку суспільної рівноваги через усвідомлену повагу до інакшості.

До визначальних принципів толерантності належать засади рівноправності між представниками різних етносів, що передбачають рівний доступ до соціальних благ для усіх категорій населення незалежно від гендерної

приналежності, раси, національності чи/або релігійних переконань. Важливими складниками є взаємна повага та доброзичлива терпимість усіх членів соціуму щодо представників інших соціокультурних та конфесійних груп. Система толерантної взаємодії базується насамперед на безапеляційній відмові від насильства як неприпустимого засобу ідеологічного впливу на особистість. Політичний аспект толерантності реалізується насамперед через забезпечення рівних можливостей для участі у державному житті для кожного громадянина. Важливим фактором є законодавчо закріплене право національних меншин на збереження та розвиток їхньої культурної ідентичності та рідної мови. Принцип свободи віросповідання упроваджується із дотриманням умови про недопущення обмеження прав представників інших релігійних громад. Ефективне функціонування суспільства забезпечується через солідарність та співпрацю у розв'язанні спільних викликів, а також через цілеспрямоване нівелювання негативних стереотипів у сфері міжрасових, міжетнічних та гендерних відносин. Власне ці принципи у своїй сукупності формують основу для створення інклюзивного та безпечного соціального середовища [6].

Схематично ці принципи зображено на рисунку 1.1., згенерованому ШІ.

Рис. 1.1. Фундаментальні принципи толерантності

У сучасному соціокультурному просторі проблема формування толерантності набуває особливого значення. Так, перспективи забезпечення соціальної стабільності та суспільного добробуту є детермінованими здатністю молоді до толерантної взаємодії, що передбачає повагу до культурного та соціального різноманіття, готовність до конструктивного діалогу та співпраці, а також володіння інструментарієм мирного врегулювання соціокультурних конфліктів. З огляду на це, в контексті соціально-педагогічної діяльності постає нагальна потреба у детальному вивченні закономірностей формування толерантності в учнів, аналізі специфіки їхніх міжособистісних та міжгрупових зв'язків, а також у виявленні комплексу чинників, що обумовлюють успішність цього процесу.

Соціально-педагогічний аналіз змісту феномену толерантності створює підґрунтя для її впровадження як засадничої соціокультурної норми в процесі регулювання конфліктів і суперечностей на міжособистісному та суспільному рівнях. Такий підхід дозволяє розглядати толерантність як дієвий інструмент гармонізації взаємодії в системах індивідуальних і групових відносин [26, с. 156].

Науковий доробок вітчизняних дослідників, зокрема О.В. Безпалько та А.Й. Капської, розширює розуміння толерантності, визначаючи її як засадничий професійно-етичний принцип діяльності соціального педагога. У межах цього підходу толерантність трактується «...як здатність фахівця до конструктивної взаємодії з різними категоріями клієнтів незалежно від особистісних симпатій чи/або суб'єктивного ставлення». Реалізація такого підходу передбачає неухильне дотримання педагогічного такту, вияв терплячості та коректності стосовно поведінкових патернів, комунікативних особливостей і ціннісних пріоритетів кожної особистості, що є надзвичайно важливим для забезпечення об'єктивності та професійності соціально-педагогічної допомоги [2; 27].

Комплексний аналіз категорії толерантності дозволяє нам констатувати, що в межах сучасної педагогічної науки її практична імплементація здійснюється насамперед через моделі конструктивного врегулювання конфліктів, упровадження засад ненасильства в педагогіці співробітництва, а також через

педагогіку партнерства. Соціально-педагогічна теорія не лише обґрунтовує сутність толерантності як засадничої гуманістичної цінності, а й формує відповідний методичний інструментарій, враховуючи при цьому необхідні психологічні передумови її формування.

Отже, феномен толерантності розглядається крізь призму інтегративного підходу, що передбачає аналіз явища як результату соціокультурних трансформацій та еволюції гуманістичної парадигми в конкретному історичному контексті, тоді як змістовний аспект фокусується на сукупності соціальних якостей, що визначають характер взаємодії особистості зі світом і ступінь відповідності суспільства гуманістичним стандартам. Водночас регулятивний аспект толерантності охоплює механізми формування та розвитку толерантної свідомості, які забезпечують активну соціальну діяльність індивіда та стимулюють рефлексивне засвоєння моральних чеснот і ціннісних орієнтирів. Особливості формування толерантності в учнівському середовищі ми розглянемо у наступних параграфах нашої бакалаврської роботи.

1.2. Соціально-педагогічні аспекти створення толерантного освітнього середовища в умовах закладу освіти

У контексті сучасних глобальних викликів та постійних ризиків, запит суспільства на оновлення освітньої системи набуває особливої ваги. Визначальною основою для формування нової культури мислення та дії, починаючи вже з початкової школи, є створення толерантного середовища.

Соціально-педагогічний вимір побудови такого середовища охоплює декілька взаємопов'язаних рівнів. Насамперед це стосується ціннісної орієнтації, яка полягає у формуванні ставлення до дійсності та вибудовуванні ієрархії особистісних пріоритетів із толерантністю як визначальним компонентом. Чільне місце посідає інституційна єдність, що ґрунтується на розумінні тривалості цього процесу та координаційній ролі закладу освіти у взаємодії з

сім'єю/родиною, медіа й іншими соціальними інститутами. Завершальним результатом стає інтеріоризація цінностей, завдяки якій цінності ненасильницької комунікації та взаємоповаги перетворюються на внутрішні орієнтири діяльності кожного здобувача освіти [19].

Першоосновою толерантного освітнього середовища є саме демократичний стиль міжособистісної взаємодії в ієрархічних та горизонтальних системах відносин між учителем, учнем і батьками. Така парадигма спілкування передбачає залучення широкого спектра комунікативних засобів, орієнтованих на встановлення конструктивного діалогу та продуктивної співпраці. У межах зазначених соціальних зв'язків демократизація стосунків виступає необхідною умовою для забезпечення рівноправного партнерства та взаємної поваги всіх учасників освітнього процесу. Використання діалогічних стратегій дозволяє не лише нівелювати конфліктний потенціал у групі, а й створює сприятливе підґрунтя для соціальної інтеграції та гармонійного розвитку особистості в межах закладу освіти [21; 24].

Ми переконані в тому, що такий підхід сприяє формуванню у підростаючого покоління глибинного розуміння інклюзивних процесів та розширює уявлення про специфіку взаємодії осіб із функціональними та сенсорними обмеженнями з навколишнім середовищем. Використання подібного візуального контенту є ефективним інструментом розвитку емпатії та корекції упередженого ставлення до осіб з інвалідністю в освітньому просторі.

Толерантність інтерпретується як фундаментальна особистісна та професійна характеристика педагога, що ґрунтується на засадах гуманістичного світогляду. Дана якість забезпечує високу ефективність виконання професійних обов'язків у специфічних умовах поліетнічного середовища сучасної школи, детермінуючи готовність фахівця до поваги та розуміння світоглядних позицій як учнів, так і колег [21].

Професійна толерантність передбачає реалізацію стратегій терпимості на основі комунікативної відкритості, неухильного дотримання принципів свободи совісті та переконань, а також свідомої відмови від догматичних підходів у

виховному процесі. У такому контексті вона виступає інструментом гармонізації соціально-педагогічної взаємодії, що дозволяє фахівцеві успішно адаптуватися до соціокультурного різноманіття освітнього простору та сприяти формуванню аналогічних ціннісних орієнтацій у школярів [19; 21; 24].

У своєму дослідженні ми виходимо з того, що толерантність виступає регулятивним механізмом ціннісно-сислової сфери особистості в контексті соціальної взаємодії, що знаходить свій вияв у здатності суб'єкта до реалізації неагресивних моделей поведінки. Ця інтегративна властивість ґрунтується на засадах поваги, відкритості та функціональної незалежності особистої позиції від зовнішніх детермінант чи/або дій іншої сторони. Водночас толерантність сприяє інтенсифікації процесу накопичення суб'єктивного досвіду та стимулює позитивні особистісні трансформації, орієнтовані на конструктивну взаємозміну позицій учасників у межах міжособистісного діалогу. Таким чином, вона забезпечує не лише стабільність соціальних зв'язків, а й динамічний розвиток комунікативної компетенції особистості через готовність до сприйняття альтернативних світоглядних систем.

У межах розбудови толерантного освітнього простору пріоритет надається засобам і прийомам роботи соціального педагога, що фокусуються на актуалізації внутрішнього потенціалу особистості здобувача освіти. Соціально-педагогічний вимір такого підходу знаходить свій прояв у спрямованості на формування духовного досвіду, волі та емоційної сфери, що гармонізуються через різноманітні форми соціальної взаємодії.

Діяльність соціального педагога в межах школи спрямована на фасилітацію соціального розвитку вихованців та їхню підтримку на етапі первинної соціалізації, виключаючи методи директивного тиску. Професійна активність фахівця в толерантному освітньому середовищі структурується за двома такими напрямками.

Перший напрям передбачає безпосереднє формування в учнів навичок толерантної взаємодії. Це реалізується через засвоєння фундаментальних знань про права людини та розвиток здатності до конструктивного розв'язання

конфліктів на засадах саморегуляції, емпатії та витримки. Особлива увага приділяється вихованню особистісної відповідальності за власну соціальну поведінку та мовленнєву культуру, а також системному розвитку установок толерантної свідомості щодо всіх учасників освітнього процесу та оточуючого світу загалом.

Другий напрям фокусується на гуманізації освітнього простору через імплементацію ідей толерантної взаємодії між усіма суб'єктами виховного процесу. Цей напрям діяльності соціального педагога включає трансформацію взаємин між дітьми та дорослими на гуманістичних засадах, а також розробку й упровадження інноваційних соціально-педагогічних методів і форм роботи. Важливим елементом є організація навчально-виховних заходів, що сприяють зміцненню культури миру та формуванню позитивної емоційної атмосфери.

Толерантне освітнє середовище розглядається нами як аксіологічний простір, де засадничі загальнолюдські цінності детермінують готовність учнів до конструктивного діалогу та міжкультурної комунікації. У межах діяльності соціального педагога толерантне середовище закладу освіти постає як динамічна платформа для соціальної апробації методів вирішення міжкультурних конфліктів через механізми компромісу та співробітництва [24].

Така організація освітнього простору сприяє формуванню цілісного уявлення про соціокультурні сенси людства та розвиває якості, необхідні для успішної інтеграції особистості в інокультурне середовище. Соціальний педагог забезпечує функціонування цього простору як зони позитивної взаємодії усіх учасників освітнього процесу.

Діяльність у такому багатоаспектному контингенті спрямована на комплексну реалізацію освітніх, соціальних та адаптивних потреб учня, що є передумовою його життєздатності в умовах глобалізованого суспільства. Зрештою, таке соціальне середовище під фаховим супроводом соціального педагога перетворюється у дієвий інструмент виховання толерантної поведінки та гармонізації суспільних відносин.

Висновки до першого розділу

Доведено, що важливим аспектом створення толерантного середовища є визнання кожної особистості як унікальної сутності, що має самоцінність для суспільства та володіє невичерпним потенціалом для морального й інтелектуального розвитку. У такому контексті толерантність виступає не лише як зовнішня норма, а як результат глибокої внутрішньої роботи здобувача освіти, яка включає: прагнення жити за загальнолюдськими моральними нормами, що передбачає відповідальне використання власних прав і повагу до прав оточуючих; пошук власного призначення та сенсу життя, а це – стимулює розвиток емпатії та здатності до мирного співіснування в полікультурному соціумі; накопичення знань і досвіду протягом життя – що дозволяє особистості брати відповідальність за власну долю та гармонійно інтегруватися в соціальне середовище.

У структурі соціально-педагогічного виміру виокремлено ціннісну орієнтацію як інструмент формування ставлення до навколишнього світу крізь призму толерантності. Важливим складником є також інституційна єдність, яка передбачає провідну роль школи у виховному діалозі між родиною та суспільством. Завершальною ланкою стає процес інтеріоризації, коли внутрішні орієнтири учня (здобувача освіти) починають базуватися виключно на цінностях ненасильницької взаємодії.

Таким чином, толерантне освітнє середовище стає тим простором, де інтеріоризація гуманістичних цінностей дозволяє кожному учню розвинути почуття самоцінності, одночасно визнаючи аналогічне право на унікальність за кожним іншим учасником освітнього процесу.

РОЗДІЛ II.

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА ТА ПРОЄКТУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ЩОДО ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ УЧНІВ

2.1. Емпіричне дослідження щодо особливостей формування культури толерантності учнів в умовах закладу освіти

Одним із важливих завдань нашого емпіричного дослідження був аналіз та узагальнення наявного досвіду виховання толерантності та організації соціально-комунікативної роботи у закладі освіти. Зокрема, досліджувалися такі аспекти:

- аналіз досвіду діяльності педагогів та соціальних педагогів щодо формування в учнів культури толерантності, змістове наповнення виховних заходів ненасильницького спілкування та запобігання конфліктам;
- аналіз змістового наповнення програм виховної роботи щодо наявності компонентів, які сприяють формуванню емпатії, поваги до прав людини та готовності до конструктивної комунікації.

Особлива увага приділялася вивченню рівня обізнаності класних керівників з технологіями медіації та вирішення міжособистісних конфліктів; володінню методами ненасильницького спілкування як основи соціальної адаптації вихованців.

Так, протягом листопада 2025 р. у гімназії №8 було реалізовано комплекс заходів, спрямованих на гармонізацію міжособистісних стосунків та запобігання деструктивним формам поведінки в учнівському середовищі. Зокрема, у межах роботи з учнями 7-9 класів у гімназії №8 було проведено виховний захід на тему «Профілактика негативних явищ у молодіжному середовищі». Програма заходу була сфокусована на аналізі таких явищ, як булінг, кібербулінг та різні форми насильства, що класифікуються як протиправні дії. Науково-методичний акцент було зроблено на дослідженні причин цих проявів, зокрема детермінувального

впливу дисфункціональних сімейних відносин, а також негативних соціально-психологічних чинників.

Використання такого методу ситуаційного моделювання дозволило учням практично опрацювати алгоритми попередження конфліктів та вивчити шляхи та засоби мінімізації ризиків у соціальній взаємодії.

Паралельно соціально-психологічною службою було організовано тематичний захід «Толерантність – вимога сучасності», орієнтований на розвиток етичної компетентності дев'ятикласників.

За результатами заходів школярі дійшли висновку про пріоритетність особистісної трансформації як необхідної умови для позитивних соціокультурних змін. Напрацьовані матеріали були інтегровані в систему виховної роботи ліцею для подальшого зміцнення психологічної безпеки освітнього середовища.

Під час проходження практики ми провели бесіди із соціальними педагогами та з'ясували, які анімаційні фільми вони пропонують учням різного віку.

Серед них – «Маленька каструлька Анатолія». Так, французькі мультиплікатори розробили короткометражний анімаційний фільм, у якому через алегоричний образ невеликого предмета побуту розкривається специфіка життєдіяльності осіб із особливими освітніми потребами. Даний візуальний інструмент спрямований на формування у дитячої аудиторії адекватного сприйняття індивідуальних відмінностей та популяризацію ідей інклюзії в сучасному суспільстві. Використання подібних метафоричних сюжетів сприяє дестигматизації особливих потреб та допомагає інтерпретувати інакшість як природний прояв людської різноманітності. У контексті соціальної адаптації цей твір виконує важливу виховну функцію, оскільки закладає фундамент емпатії та толерантного ставлення до осіб, які мають функціональні чи ментальні особливості розвитку.

Особливе зацікавлення в учнів молодших та середніх класів викликав фільм «Поza зором». Це анімаційний твір, виконаний у стилістиці аніме, що презентує

феноменологію світосприйняття осіб із порушеннями зору через залучення специфічних художніх засобів. Автори короткометражної стрічки свідомо акцентували увагу на аудіальному компоненті, підсилюючи при цьому звуковий ряд для ілюстрації компенсаторних можливостей слухового аналізатора у людей з повною чи/або частковою втратою зору. Ідея твору також виконує і просвітницьку функцію, ознайомлюючи при цьому аудиторію з допоміжними засобами соціальної адаптації та мобільності, зокрема тактильною тростиною та спеціально тренованими собаками-поводирями.

Зацікавленість викликав і фільм «Тамара», який діти мали можливість подивитися в межах тижня толерантності. Власне цей анімаційний фільм присвячений досвіду дитини з порушеннями слуху та мовлення, який демонструє високий рівень хореографічної обдарованості та прагне до професійної самореалізації у мистецтві балету. Попри сенсорні обмеження, героїня має розвинену кінестетичну чутливість та здатність відчувати ритм, що свідчить про значний компенсаторний потенціал її організму. Важливим аспектом твору є ілюстрація ролі позитивного мікросоціального середовища, зокрема материнської підтримки, у процесі подолання бар'єрів на шляху до соціалізації та творчого успіху.

Використання цієї короткометражної стрічки в освітньому процесі дозволило наочно продемонструвати підростаючому поколінню значущість інклюзивних цінностей та солідарної взаємодії із особами, які мають функціональні особливості розвитку.

Аналіз результатів анкетування класних керівників показав, що соціальні педагоги вважають виховання толерантності учнів надзвичайно актуальною проблемою, що пов'язано із загальним зростанням рівня соціальної напруженості та випадків булінгу в учнівському середовищі. Так, 75,0% опитаних головними чинниками формування толерантності вважають здоровий морально-психологічний клімат в учнівському колективі та цілеспрямоване соціально-педагогічне виховання. Серед причин, що обмежують ефективність роботи з формування культури толерантності, було названо дефіцит навчального

часу (67,0% респондентів) – складність інтеграції виховних заходів у щільний освітній графік.

Аналіз результатів спостережень, анкетування та опитувань дає підстави зробити висновок, що ефективність виховання толерантності та формування культури міжособистісної взаємодії учнів безпосередньо залежить від чіткої та цілеспрямованої роботи всієї адміністративно-педагогічної ланки закладу, а також від внутрішньої готовності учнів до прийняття іншого, поваги до різноманіття та конструктивного діалогу.

Опитування батьків учнів засвідчило, що в родинях недостатньо уваги приділяється формуванню соціальних компетенцій та культури спілкування дітей. Аналіз відповідей виявив наступні тенденції: 18,0% батьків не володіють знаннями про психологію толерантності та методи ненасильницького спілкування; 21,0% респондентів не демонструють дітям власний приклад толерантної поведінки: не дотримуються етики дискусій, виявляють нетерпимість до чужих думок або стереотипне ставлення до представників інших соціальних груп; 8,0% опитаних не проводять вільний час у спільній соціально значущій діяльності з дітьми, яка б сприяла розвитку емпатії та солідарності; 19,0% не мають уявлення про сучасні методи виховання культури миру та способи конструктивного розв'язання сімейних конфліктів.

У багатьох сім'ях не завжди приділяється належна увага культурі міжособистісних стосунків, мовленнєвому етикету та повазі до особистого простору членів родини. Недостатня увага до внутрішнього світу дитини, відсутність обговорень тем прав людини та соціальної рівності створюють передумови для формування у дітей упередженого ставлення до оточуючих та знижують рівень їхньої загальної культури толерантності.

Вивчення особливостей міжособистісної взаємодії учнів дало можливість побачити реальну картину сформованості культури толерантності та її змістових компонентів: *пізнавально-світоглядний*, що включає систему знань про права людини, культурне різноманіття, сутність поняття «толерантність» та розуміння її місця серед загальнолюдських цінностей; *емоційно-ціннісний*, що охоплює

емпатію, гуманістичні установки, відсутність упереджень та внутрішню потребу в повазі до гідності іншої людини; *поведінково-діяльнісний*, який вимагає навичок конструктивної комунікації, мирного розв'язання конфліктів та дотримання етичних норм у спілкуванні з представниками різних соціальних чи культурних груп.

Рівень сформованості культури толерантності учнів підраховувався за допомогою таких методів: тривале спостереження за взаємодією у групі; діагностичні бесіди; спеціалізоване анкетування (експрес-опитувальник «Індекс толерантності»); тестування на рівень емпатії та соціальної дистанції (Додаток А).

Як свідчить аналіз досвід соціально-виховної роботи, результативність виховання толерантності залежить не тільки від педагогічного колективу закладу, а й від батьків учнів, які є основними трансляторами ціннісних установок. Без єдиного виховного простору «заклад – родина» неможливо досягти стійких позитивних змін у поведінці учнів.

Критеріями сформованості культури толерантності нами було визначено: когнітивну обізнаність, мотивацію до толерантної взаємодії, комунікативну активність (Рис. 2.1.)

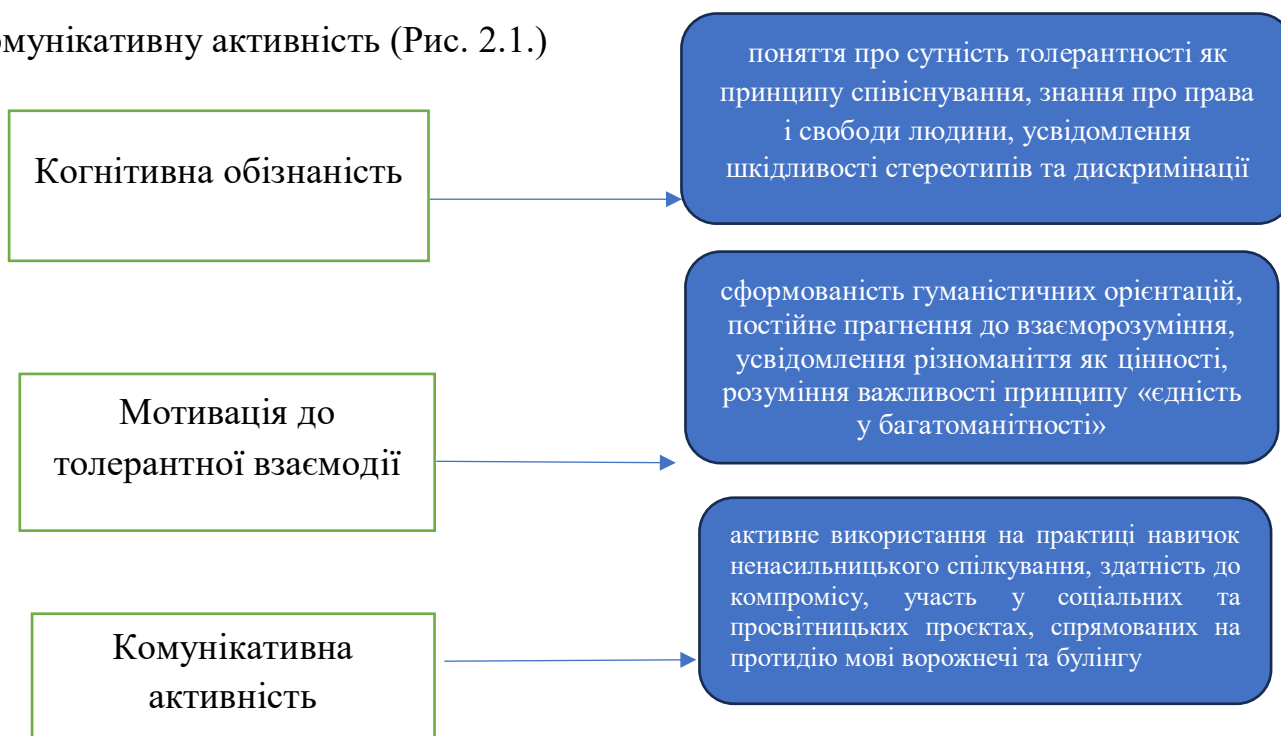

Рис. 2.1. Критерії сформованості культури толерантності

Інформація про рівень сформованості культури толерантності учнів була одержана нами шляхом незалежних характеристик, складених із урахуванням думок класних керівників, активу учнів та батьків (Додаток Б).

Аналіз цих даних свідчить, що лише 7,4% учнів виявляють постійну та систематичну готовність до толерантної взаємодії.

Високий рівень. Ці учні мають глибокі та міцні знання про права людини, повністю розуміють сутність понять «толерантність», «милосердя», «гуманізм», «миролюбність», «терпеливість». Вони не лише володіють теоретичними знаннями, а й активно застосовують їх у повсякденному спілкуванні. Їхня установка на повагу до іншого дає стійкий позитивний емоційний відгук, вони здатні орієнтуватися на людину як на найвищу цінність. Вони усвідомлюють взаємозв'язок між миром у суспільстві та особистою позицією кожного, активно пропагують ідеї рівності та власним прикладом залучають ровесників до конструктивного діалогу. Учні цієї групи займають непримиренну позицію щодо будь-яких проявів дискримінації, ксенофобії чи булінгу, а їхня поведінка є еталоном для однолітків.

Середній рівень. До цієї групи було віднесено 32,7% учнів, які виявляють пасивно-позитивне ставлення до принципів толерантності. Вони мають достатні знання про правила етичного спілкування, переважно розуміють необхідність поваги до думок інших, однак глибокої внутрішньої потреби в цьому не виявляють. Толерантна поведінка у них має несистематичний характер: вони можуть демонструвати стриманість у присутності дорослих, але епізодично вдаються до насмішок або використання стереотипів щодо оточуючих. Хоча у них сформовано навички самоконтролю та самооцінки, вони не завжди реалізуються на практиці через брак досвіду конструктивного розв'язання конфліктів.

Низький рівень. У 59,9% учнів потребу в культурі толерантності сформовано недостатньо. Вони не мають чітких знань про соціальні норми та демонструють низьку загальну культуру спілкування. У них переважає пасивно-негативне ставлення до інакшості: вони схильні до конфліктів, часто використовують

агресивні методи захисту своїх інтересів, демонструють упередженість до тих, хто відрізняється від них. Навички емпатії та саморегуляції сформовані частково, а їхня поведінка регулюється переважно зовнішніми чинниками (страхом перед покаранням) або тиском групи.

Зведені дані сформованості культури толерантності учнів за результатами експерименту подано у таблиці 2.1., Рис. 2.1.

Таблиця 2.1.

Зведені дані сформованості культури толерантності учнів

№ з/п	Критерії та показники	(у %)		
		Високий	Середній	Низький
	Когнітивна обізнаність	9,2	37,0	53,8
1.	поняття про сутність толерантності як принципу співіснування	9,1	38,1	52,8
2.	знання про права і свободи людини	9,6	37,6	52,8
3.	усвідомлення шкідливості стереотипів	8,7	34,9	56,4
4.	усвідомлення шкідливості дискримінації	9,3	37,4	53,3
	Мотивація до толерантної взаємодії	7,5	27,9	64,6
1.	сформованість гуманістичних орієнтацій	5,7	21,5	72,8
2.	постійне прагнення до взаєморозуміння	8,9	33,8	57,3
3.	усвідомлення різноманіття як цінності	8,4	27,7	63,9
4.	розуміння важливості принципу «єдність у багатоманітності»	6,9	28,6	64,5
	Комунікативна активність	5,4	33,3	61,3
1.	активне використання на практиці навичок ненасильницького спілкування	5,3	36,9	57,8
2.	здатність до компромісу	4,9	32,0	63,1
3.	участь у соціальних та просвітницьких проєктах	5,5	26,7	67,8
4.	непримиренна позиція щодо будь-яких проявів дискримінації, ксенофобії чи булінгу	5,9	37,6	56,5
	Середній показник	7,4	32,7	59,9

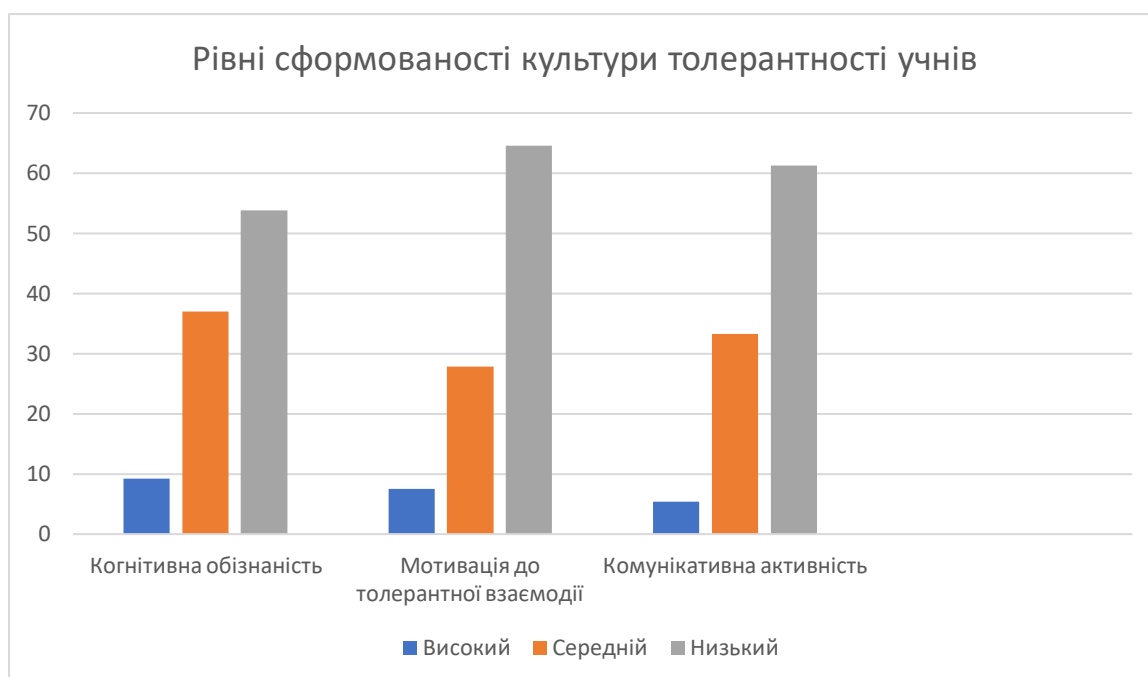

Рис. 2.1. Рівні сформованості культури толерантності учнів

Узагальнений показник низького рівня (59,9%) свідчить про те, що більшість учнів не мають стійкого внутрішнього спротиву до дискримінаційної поведінки. Це, на жаль, створює сприятливий ґрунт для виникнення конфліктів, булінгу та соціальної напруги в учнівському середовищі. Власне тому соціальний педагог має бути «активним модератором» соціальних відносин.

Найтривожнішим показником є низький рівень мотивації до толерантної взаємодії (64,6%). Учні не вбачають у різноманітті відповідні цінності, а стійкі гуманістичні орієнтації є сформованими лише у 5,7% опитаних. Безумовно, без спеціально організованої роботи соціального педагога така нестача емпатії призводить до емоційної відстороненості та агресивності як способу захисту або самоствердження. Необхідна активізація через тренінги емоційного інтелекту, щоб навчити дітей розуміти почуття інших.

Результати вказують на те, що навіть ті учні, які мають певні знання (мова про когнітивний рівень), не вміють застосовувати їх на практиці, в процесі комунікативної активності – лише 5,4% високого рівня. Власне це й обґрунтовує необхідність активного впровадження інтерактивних технологій у роботу соціального педагога в процесі формування толерантності учнів.

Оскільки поняття «ризик» означає ймовірність виникнення певних соціальних проблем у майбутньому учнів, то досить низькі показники толерантності є прямим індикатором зростання кількості дітей «групи ризику» за ознакою девіантної поведінки. В контексті сказаного необхідною є активізація діяльності педагога щодо попередження випадків ксенофобії та кібербулінгу, які є особливо актуальними в сучасному цифровому середовищі. Особливої уваги потребує робота соціального педагога з дітьми, які постраждали від війни, що вимагає ще вищого рівня толерантності учнів для їхньої успішної адаптації.

Без системного формування культури толерантності неможливо забезпечити успішну соціалізацію учнів та попередити деструктивні форми поведінки в майбутньому. Відтак, це вимагає урізноманітнення форм і методів роботи соціального педагога щодо формування толерантності учнів для збереження безпечного освітнього простору.

2.2. Обґрунтування та розробка змісту, форм і методів діяльності соціального педагога щодо формування толерантності в учнів

Ефективне виховання толерантності серед безпосередньо залежить від активної позиції соціального педагога, який виступає одним із організаторів безпечного освітнього простору. Зупинимось на характеристиці окремих форм і методів роботи соціального педагога.

Так, для активізації когнітивної обізнаності учнів у питаннях толерантності соціальному педагогу доцільно використовувати комплекс таких форм і методів роботи, що спрямовані на усвідомлення сутності толерантності як необхідної умови для мирного співіснування. До прикладу, в процесі гри «Коло ідей» учні можуть самостійно дійти висновку про особливу роль взаємоповаги в учнівському колективі. Ми сформулювали декілька таких ідей, які можуть слугувати прикладом в роботі соціального педагога: «Коли мене поважають інші, то я не боюся помилитися, висловити особисту думку чи/або виглядати «забавним». Це дозволяє мені зосередитися на процесі навчання, а не на

самозахисти»; «Взаємоповага – це насамперед визнання права інших бути несхожими на мене»; «Повага до інших – це, передовсім, повага до самого себе!».

Нам особливо імпонує інтерактивна методика «Діамант толерантності», яка допомагає учням свідомо розставити особистісні пріоритети, проаналізувати свої цінності, а головне – зрозуміти, які риси є найважливішими для толерантної особистості. Акцентуємо увагу на тому, що використання соціальним педагогом інтерактивних лекцій із постійним зворотним перетворює засвоєння теорії на життєвий досвід, що сприяє кращій соціальній адаптації дитини.

Ми переконані в тому, що в роботі соціального педагога над засвоєнням знань про права і свободи кожної людини пріоритет варто надавати ігровим формам. До прикладу, рольова гра «Суд присяжних» або метод «Мікрофон» будуть стимулювати учнів до захисту власної життєвої позиції та розуміти важливість свобод у сучасному світі. При цьому ґрунтовний аналіз різних соціальних відеороликів доповнить цей процес візуальними прикладами, що, безперечно, допоможе краще запам'ятати базові права через особливе емоційне залучення.

Оскільки стереотипи почасти діють на підсвідомому рівні, то їх подолання потребує форм і методів, що розкривають «обмеженість» такого шаблонного мислення. До прикладу, вправа «Ярлики» надає можливість учням буквально відчувати на собі «тиск» чужих упереджень щодо нього, а власне спільний мозковий штурм допоможе виявити, як саме міфи заважають об'єктивному сприйняттю оточуючих.

Для формування непримиренної позиції щодо різних форм дискримінації соціальний педагог може запропонувати різні дискусії у форматі дебатів, під час яких детально аналізуються можливі наслідки нерівності для розвитку громади. Окрім іншого, ситуативне моделювання конфліктів дозволить учням знайти альтернативні варіанти соціальної поведінки, що беззаперечно виключатимуть приниження інших. Особливо дієвим, на наш погляд, може бути тренінг «Крок вперед», який наочно демонструє досить значну нерівність стартових

можливостей різних людей, а відтак – стимулює розвиток емпатії та прагнення до встановлення справедливості в учнівському середовищі.

До прикладу, особливе зацікавлення викликають в учнів техніки, що передбачають створення колажів, які візуалізують реальний стан речей і ефективно спростовують поширені соціальні міфи. Представимо, створений ними колаж з допомогою ШІ.

Рис. 2.2. Колаж «Світ без ярликів»

У контексті соціально-педагогічної роботи, спрямованої на підвищення рівня мотивації усіх учнів до толерантної взаємодії як в межах школи, так і поза нею, вирішального значення набуває процес формування гуманістичних орієнтацій. Даний напрям діяльності соціального педагога актуалізується передовсім через використання методів емпатійного слухання та рольового моделювання, що дозволяють учням переосмислити власні ціннісні життєві установки та навчитися приймати іншу людину як найвищу цінність. Вважаємо, що впровадження таких форм роботи, як тренінги емоційної компетентності [15] та ситуативні ігри, сприятимуть формуванню внутрішньої потреби учнів у

розумінні оточуючих (як однолітків, так і дорослих), що безпосередньо впливатиме на підвищення мотивації до позитивної комунікації.

Важливого значення в роботі соціального педагога набуває інтеграція в освітній та виховний процес методів конструктивного діалогу та спільного вирішення проблем. Важливим при цьому є колективне планування та реалізація спільних соціальних проєктів, що стимулюватиме розвиток комунікативних навичок та формуватиме усвідомлену потребу учнів у пошукові компромісних рішень і досягнень згоди, навіть за наявності суттєвих розбіжностей у поглядах.

Соціально-педагогічна діяльність, спрямована на усвідомлення учнями різноманіття як цінності передбачає організацію фестивалів культур, тематичних днів та зустрічей із представниками різних соціальних груп. На наше переконання, такий підхід сприятиме розширенню світогляду учнів та формуватиме стійку мотивацію до прийняття «інакшості».

У контексті формування мотивації до толерантної взаємодії доцільним, на наш погляд, є впровадження командних квестів, інтелектуальних ігор та волонтерських акцій у роботу соціального педагога, де успіх кожного учасника безпосередньо залежить від одностайної та гармонійної роботи всієї групи/класу. Участь учнів у таких формах роботи, які потребують поєднання різних талантів, дозволить їм самим переконатися у тому, що саме різноманітність робить колектив і сильнішим, і ефективнішим, а це і є основою для формування усвідомленої мотивації до толерантної взаємодії.

У контексті активізації комунікативної активності соціальний педагог може використовувати різні форми та методи роботи. Так, для закріплення навичок ненасильницького спілкування доцільно впроваджувати методи рольового моделювання та різні поведінкові тренінги, що дозволяють дітям відпрацювати конструктивні способи вираження своїй емоцій і потреб. До прикладу, формування здатності учнів до компромісу можна забезпечити через інтеграцію методів командної взаємодії, що зреалізуються в ігрових технологіях із відповідними правилами та командних квестах. Виховання в учнів непримиренної позиції щодо будь-яких проявів дискримінації, ксенофобії чи

булінгу може здійснюватися за допомогою методів емпатійного виховання, зокрема через дискусійні технології та рольові ігри, що дозволяють учням ґрунтовно проаналізувати наслідки упередженого ставлення до інших [26].

Отже, таке системне поєднання ігрових технологій, тренінгових вправ, методів дискусії та творчих завдань, таких як створення колажів, тощо дозволяє соціальному педагогу комплексно впливати на когнітивну, мотиваційну та комунікативну сфери особистості учнів різного віку. Саме такий підхід, на наш погляд, не лише сприяє засвоєнню знань про права людини та шкідливість різноманітних стереотипів, а й формує навички ненасильницького спілкування, емпатії та готовності до компромісу в різних життєвих ситуаціях, які є надзвичайно важливими для успішної соціалізації учнів у сучасному мультикультурному суспільстві [29].

Відтак, урахувавши необхідність практичної реалізації вищезазначених теоретичних положень та з метою системного впровадження комплексу обґрунтованих форм і методів роботи соціального педагога в освітньо-виховний процес, наступним логічним етапом нашого бакалаврського дослідження стало проектування цілісного соціально-педагогічного заходу. Виходячи з цього, у параграфі 2.3 представлено детальний опис Проєкту інтерактивної взаємодії «Толерантність у сучасному світі».

2.4. Розробка Проєкту інтерактивної взаємодії «Толерантність у сучасному світі»

Мета та завдання заходу: ознайомлення школярів з поняттям «толерантність», ґрунтовний аналіз характеристик толерантної та інтолерантної особистості; розвиток навичок об'єктивного самопізнання та адекватного сприйняття оточуючих.

Виховна складова бесіди спрямована на формування емпатії, спостережливості та уважного ставлення до інших членів суспільства. Особлива увага приділяється розвитку здатності ідентифікувати та поважати індивідуальні

відмінності кожної людини, що є основою для побудови доброзичливих міжособистісних стосунків.

Процес навчання включає формування навичок здійснювати самоаналіз власних вчинків і рішень, що сприятиме закріпленню стійких ціннісних орієнтирів на толерантну взаємодію та виробленню навичок конструктивної поведінки в соціумі. Кінцевою метою є виховання гуманістичних якостей, зокрема взаємоповаги, людяності, терпимості та активної громадянської позиції.

Завдання:

- створення умов для проведення учнями самооцінювання рівня власної толерантності в процесі групового обговорення;
- стимулювання когнітивних процесів, зокрема розвиток довільної уваги, пам'яті та творчого мислення вихованців;
- формування почуття колективізму та зміцнення групової згуртованості;
- формування культури шанобливого ставлення та утвердженні етики взаємоповаги в учнівському середовищі.

Захід реалізується у форматі засідання «круглого столу» з інтеграцією сюжетно-рольового моделювання та аналізу проблемних питань. Такий підхід передбачає активну інтерактивну взаємодію учасників через розв'язання практичних кейсів і спільний пошук відповідей на складні світоглядні запити. Використання методів імітаційного моделювання дозволяє глибше опрацювати сценарії міжособистісної комунікації та підвищити рівень залученості здобувачів освіти до дискусійного процесу.

Етап попередньої підготовки передбачає завчасне ознайомлення учнів із тематикою бесіди. У межах самостійної роботи учням пропонується виконати пошуково-дослідницьке завдання щодо специфіки лінгвістичного тлумачення поняття «толерантність» у різних мовах світу. Такий підхід сприяє формуванню первинного термінологічного апарату та підготовці підґрунтя для подальшої порівняльної характеристики культурно-етичних контекстів цього феномену.

Матеріально-технічне забезпечення уроку-бесіди охоплює мультимедійне обладнання у складі проєктора та проєкційного екрана для візуалізації

навчального контенту. Візуальний супровід доповнюється добіркою афоризмів і тематичних висловів видатних постатей. Для виконання практичних завдань та інтерактивних вправ передбачено використання канцелярського приладдя, зокрема аркушів білого паперу, маркерів і ручок. Методичний інструментарій також містить спеціальні дидактичні матеріали у формі малюнків сонця і дерева, а також паперових смужок і стилізованих листків для створення наочних експозицій у процесі групової роботи.

Вік учнів: 12-13 років

Тривалість уроку-бесіди: 40 – 45 хв.

Хід заняття

Вступне слово соціального педагога

У сучасному світі образ освіченої людини нерозривно пов'язаний із наявністю стійкої самоповаги та здатністю викликати взаємну повагу в оточуючих. Відтак рівень толерантності виступає показником високого духовного та інтелектуального розвитку як окремої людини, так і соціальної групи чи/або суспільства загалом.

Для активізації пізнавального інтересу учасникам пропонується висловити власне бачення щодо змістовного наповнення поняття толерантності.

- Що, на ваш погляд, означає слово «толерантність»?

Відповідно до загальноприйнятих міжнародних стандартів толерантність визначається як вияв поваги, безумовного прийняття та адекватного розуміння всього культурного різноманіття сучасної цивілізації. Це поняття охоплює визнання багатогранності форм людського самовираження, а також повагу до унікальних способів прояву індивідуальності кожної особистості. Такий підхід ґрунтується на усвідомленні правомірності існування різних світоглядних моделей у межах єдиного глобального соціуму.

У межах лінгвістичного аналізу доцільно розглянути варіативність семантичного наповнення поняття «толерантність» у різних мовно-культурних традиціях світу. Дослідження етимології та сучасних значень цього терміну дозволяє простежити специфіку сприйняття даного феномену різними народами.

В іспанській мові – здатність особистості визнавати відмінність ідей або речей від власних. Французька – трактує це поняття як свободу іншого думати та діяти за власними переконаннями, тоді як англійська традиція наголошує на готовності виявляти поблажливість і терпимість. У китайській мові термін асоціюється з великодушністю та здатністю виявляти прихильність до інших. Арабська мова пов'язує толерантність із прощенням, м'якістю та співчуттям, а перська – із готовністю до примирення та взаємного пристосування.

- Слово «толерантність» зображено у вигляді сонечка. Давайте усі разом, зобразимо на світлових променях ваші власні думки.

Різні погляди підтверджують тезу про соціальну природу людини та її неможливість повноцінного існування поза межами суспільної взаємодії. Навіть у стані фізичної самотності людина зберігає ментальний зв'язок із соціумом, орієнтуючись при цьому на очікування та оцінки оточуючих під час формування власного образу «Я» чи моделі соціальної поведінки. Проте процеси комунікації нерідко супроводжуються деструктивними явищами, такими як міжособистісні конфлікти, суперечки та глибоке непорозуміння.

Ефективним інструментом мінімізації таких подібних ризиків є розвиток толерантності, яку слід розглядати як мистецтво гармонійного співіснування в соціальному середовищі.

Особистості з високим рівнем толерантності демонструють розвинену здатність до рефлексії та глибоке розуміння як власних переваг, так і недоліків. Такі люди зберігають оцінкове ставлення до своїх дій і не є схильними до перекладання відповідальності за життєві невдачі на оточуючих чи/або зовнішні обставини. Побудова адекватної самооцінки дозволяє їм конструктивно сприймати власні помилки та орієнтуватися у складних соціальних ситуаціях.

Світосприйняття толерантної особистості позбавлене схильності до спрощеного поділу дійсності «добре» чи «погано». Така людина зазвичай уникає акцентування уваги на розбіжностях поміж власними та «чужими» установками, що створює сприятливі умови для конструктивного діалогу. Готовність до осмислення та прийняття різних точок зору базується на інтелектуальній

гнучкості та визнанні права на існування різноманітних моделей соціальної поведінки в сучасному просторі. Наслідком такої позиції стає здатність до об'єктивного аналізу інформації незалежно від її джерела чи відповідності особистим перевагам.

Наступний етап роботи передбачає диференціацію запропонованих характеристик за двома критеріями. У межах першої категорії необхідно згрупувати якості, що детермінують толерантну особистість, тоді як у другій категорії слід систематизувати риси, притаманні інтолерантній моделі соціальної поведінки. Такий аналітичний розподіл сприятиме глибшому розумінню психологічних розбіжностей між двома типами світосприйняття та допоможе учасникам виокремити деструктивні й конструктивні типи соціальної взаємодії.

Терпіння; розвинене почуття гумору; повага до переконань оточуючих; доброзичливість і здатність до саморегуляції; активне слухання співрозмовника; когнітивне розуміння; емпатійне прийняття; чуйність; інтелектуальна допитливість; загальний гуманізм позиції; ігнорування потреб інших; егоцентризм; нетерпимість до інакшості; відкрита демонстрація зневаги; емоційна дратівливість; байдужість до проблем соціуму; цинізм; невмотивована агресивність тощо.

Вправа «Асоціативний ряд»

У межах цієї вправи пропонується застосувати метод акровірша для деталізації психологічного портрета особистості. Учасникам необхідно здійснити підбір позитивних характеристик, кожна з яких має розпочинатися на відповідну літеру терміну «толерантність». Такий підхід дозволяє систематизувати уявлення про етичні стандарти поведінки та сприяє закріпленню асоціативних зв'язків між лінгвістичною структурою слова та його ціннісним наповненням. Отримана в результаті колективної творчості модель слугуватиме наочним переліком чеснот, що складають основу гармонійної взаємодії в соціумі.

Т О Л Е Р А Н Т Н І Й

ПРИТЧА ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

У Давньому Китаї мешкав надзвичайно інтелектуально розвинений, проте надмірно пихатий Мандарин. Його повсякдення було зосереджене на демонстрації розкішного вбрання та веденні розмов із підданими про власну винятковість. Час минав у самомилуванні, аж поки країною не поширилася звістка про появу мандрівного мудреця, чий розум нібито перевершував будь-чий інший. Ця новина викликала у вельможі сильне обурення, оскільки він не міг припустити існування конкурента у питаннях мудрості.

Прагнучи публічно висміяти та перехитрити ченця, Мандарин запросив його до палацу та підготував підступне випробування. Він вирішив затиснути у долонях метелика і запитати гостя про стан комахи. План вельможі був жорстоким і водночас хитромудрим, адже у разі відповіді про живе створіння він збирався миттєво розчавити його, а у разі твердження про мертве – відпустити на волю. За будь-якого сценарію мудрець мав виявитися неправим.

У день зустрічі розкішна зала була переповнена свідками майбутнього інтелектуального двобою. Мандарин велично сидів на троні з прихованим за спиною метеликом, очікуючи на появу суперника. Невдовзі до зали увійшов скромний чоловік, який висловив готовність відповісти на будь-яке складне запитання. Тоді вельможа із лукавою посмішкою запитав гостя, чи тримає він у руках щось живе, чи щось мертве.

Після короткої паузи мудрець із лагідною посмішкою промовив, що все перебуває безпосередньо у руках самого запитувача. Ці слова настільки збентежили Мандарина, що він мимовільно розімкнув долоні. Метелик залишився неушкодженим і миттєво полетів до свободи, виблискуючи яскравими крильцями.

Обговорення притчі

Таким чином, характер та результативність соціальної взаємодії безпосередньо залежить від індивідуального вибору людини. Саме від особистісних установок залежить, чи набуде комунікативний процес ознак

конструктивності, продуктивності та змістовної насиченості, чи навпаки продемонструє свою неефективність. Відповідальність за формування сприятливого середовища для діалогу покладається на учасників спілкування, оскільки їхні дії визначають зміст міжособистісних стосунків.

Вправа «Як проявляти терпимість»

Соціальний педагог пропонує учаснику проаналізувати досвід прояву агресії або психологічного тиску щодо оточуючих. Необхідно детально описати ситуацію, у якій було свідомо завдано моральної шкоди іншій особі. Основним завданням є перегляд подій з позиції сьогодення та моделювання альтернативних, конструктивних шляхів виходу з конфлікту. Це дозволяє сформувати готовність до виправлення помилок та усвідомлення наслідків власних вчинків.

Учасник має описати перебіг подій, їхнє завершення та власний емоційний стан. Соціальний педагог фокусує увагу на формулюванні об'єктивних висновків та пошуку превентивних стратегій, які могли б мінімізувати ризики виникнення такої ситуації в майбутньому. Метою є перетворення негативного досвіду в ресурс для розвитку психологічної стійкості та вміння захищати власні кордони без загострення конфлікту.

У професійній діяльності соціального педагога ці положення перетворюються у правила етичної комунікації та принципи медіації, які фахівець впроваджує для гармонізації мікроклімату в сімейних та освітніх системах.

Принципи :

- дотримання культури активного слухання;
- застосування навичок конструктивної аргументації під час дискусій;
- реалізація гуманістичного підходу та ціннісних орієнтирів милосердя;
- дотримання принципу ненасильницького спілкування.

Попередньо дітям можна запропонувати подивитися мультфільми «Синці», «Радісна історія», «Рубато», «Правда чи брехня», «Атака на почастинок», «Гілка

оливи» та ін. (<https://nus.org.ua/2021/12/03/prosto-pro-skladne-15-multfilmiv-pro-dobrochesnist-yaki-mozhna-pokazaty-dityam/>)

Підсумкове завдання «Дерево толерантності»

Мета вправи: залучення суб'єктів освітнього процесу до активного формування культури спілкування, що базується на принципах взаємоповаги та інклюзії.

Зміст діяльності соціального педагога

У межах проведення групової діагностики або соціокультурного тренінгу фахівець ініціює процес колективного моделювання «Простору толерантності». Учасникам пропонується сформулювати конкретні пропозиції та стратегії, що сприятимуть гуманізації міжособистісних відносин школі.

Етапи реалізації:

1. Кожен учасник фіксує на стилізованих паперових носіях (у формі листя) власне бачення необхідних змін, спрямованих на подолання дискримінації, булінгу чи непорозуміння.
2. Заповнені форми розміщуються на символічній графічній основі «дерева без листя», що уособлює поточний стан системи, яка потребує наповнення новими сенсами.
3. Створена візуальна модель експонується як постійно діючий етичний орієнтир колективу.

Розроблений Проєкт інтерактивної взаємодії «Толерантність у сучасному світі» є цілісним заходом, спрямованим на комплексну роботу з когнітивною, мотиваційною та поведінковою сферами учнів 12-13 років. Його структура поєднує різні форми та методи роботи соціального педагога з учнями, що дозволяє розширити їхні знання про толерантність та стимулювати особистісну рефлексію.

Висновки до другого розділу

Результати емпіричного дослідження засвідчили недостатній рівень сформованості культури толерантності у більшості учнів (низький рівень виявлено у 59,9% респондентів). Найбільш тривожним показником є досить слабка мотивація учнів до толерантної взаємодії та відсутність стійких гуманістичних орієнтацій, що підтверджує необхідність цілеспрямованого соціально-педагогічного втручання для запобігання конфліктам і булінгу.

Виявлено значний розрив між когнітивним та поведінковим компонентами. Так, значна частина школярів, маючи теоретичні знання про права людини, не володіє навичками їх практичного застосування в ситуаціях реальної комунікації (високий рівень комунікативної активності зафіксовано лише у 5,4% учнів). Це власне і актуалізує потребу у впровадженні інтерактивних методів навчання, що трансформують пасивні знання у стійкі соціальні навички.

Обґрунтовано роль візуальних та медіа-технологій як ефективного інструменту дестигматизації інакшості. Аналіз досвіду використання анімаційних фільмів (таких як «Маленька каструлька Анатолія», «Поза зором», «Тамара») довів, що такі метафоричні сюжети сприяють розвитку емпатії та формуванню адекватного сприйняття осіб із особливими освітніми потребами, закладаючи основи інклюзивної культури.

Визначено необхідність системної взаємодії закладу освіти з родинами. Дані опитування батьків показали, що значна частина сімей (близько 21%) не демонструє прикладів толерантної поведінки, що почасти нівелює зусилля педагогів.

Отже, діяльність соціального педагога має бути спрямована на створення єдиного виховного простору, де цінності толерантності пропагуються як у школі, так і в колі родини.

ВИСНОВКИ ЗАГАЛЬНІ

Здійснений аналіз наукових розвідок із даної проблеми, аналіз досвіду соціально-педагогічної практики, проведене дослідження дозволили сформулювати такі висновки:

Феномен толерантності розглянуто крізь призму інтегративного підходу, що передбачає аналіз явища як результату соціокультурних трансформацій та еволюції гуманістичної парадигми в конкретному історичному контексті. Толерантність розглядається як сукупність соціальних якостей, що визначають характер взаємодії особистості зі світом і ступінь відповідності суспільства гуманістичним стандартам.

Соціально-педагогічний аналіз толерантності дозволяє імплементувати її як засадничу соціокультурну норму в процесі врегулювання конфліктів на міжособистісному та суспільному рівнях, а також застосовувати цей феномен як дієвий інструмент гармонізації соціальної взаємодії, зокрема в контексті профілактики девіантної поведінки учнів.

Функціонування толерантного освітнього середовища ґрунтується на дотриманні оптимального паритету між цілеспрямованими виховними заходами класних керівників та соціального педагога та ініціативами самих учнів. Саме така організація освітнього простору забезпечує умови для реалізації суб'єктності учнів через здійснення ними свідомого самостійного вибору. У межах цього середовища відбувається ефективно вдосконалення наявних практичних умінь та засвоєння нових теоретичних знань про соціокультурне різноманіття. Це сприяє цілісному розвитку особистості та перетворення її внутрішніх установок у напрямі стійкого позитивного ставлення до оточуючих. Зрештою, збалансоване поєднання педагогічного керівництва та учнівської самодіяльності стає запорукою формування гуманістичного світогляду й готовності учнів до конструктивної взаємодії в сучасному суспільстві.

Виокремлено такі соціально-педагогічні аспекти створення толерантного середовища: ціннісно-регулятивний аспект, що має на меті перехід від

зовнішнього контролю до інтеріоризації цінностей ненасильницької комунікації, де толерантність стає внутрішнім механізмом саморегуляції та основою для формування толерантної особистості; інституційно-комунікативний, що передбачає побудову демократичного стилю взаємодії між учителями, учнями та батьками та базується на рівноправному партнерстві, діалогічній взаємодії з родиною і громадою; діяльнісний, яким визначається роль соціального педагога як фасилітатора, який через гуманізацію освітнього простору та імплементацію інноваційних методів сприяє соціальній адаптації учнів і попередження будь-яких форм упередженого ставлення до інакшості.

Узагальнення результатів проведеного емпіричного дослідження дозволяє констатувати переважання низького рівня сформованості культури толерантності серед більшості учнів закладу освіти. Недостатність гуманістичної мотивації та низька здатність до практичного застосування навичок ненасильницького спілкування свідчать про наявність передумов для виникнення конфліктних ситуацій і проявів булінгу. Аналіз діяльності соціально-психологічної служби підтверджує ефективність використання візуальних та художніх засобів для дестигматизації інакшості та розвитку емпатії у підлітків. Водночас встановлено пряму залежність між успішністю соціалізації учнів та рівнем залученості батьків у процес формування ціннісних орієнтацій дитини. Отримані дані обґрунтовують гостру потребу в активізації роботи соціального педагога через впровадження інтерактивних технологій та тренінгових програм. Системний підхід до розбудови толерантного середовища є визначальним фактором гармонізації міжособистісних стосунків у закладі освіти.

Розроблений Проєкт інтерактивної взаємодії «Толерантність у сучасному світі» є цілісним соціально-педагогічним заходом, спрямованим на комплексну роботу з когнітивною, мотиваційною та поведінковою сферами учнів 12-13 років. Його структура, що поєднує елементи «круглого столу», сюжетно-рольового моделювання та арт-терапевтичних технік, дозволяє не лише розширити знання учнів про сутність толерантності в різних культурах, а й

стимулює глибоку особистісну рефлексію. Використання притч, асоціативних вправ та методів аналізу власного досвіду сприяє формуванню емпатії, усвідомленню відповідальності за власні вчинки та руйнуванню деструктивних стереотипів. Підсумковий етап заходу, що передбачає створення колективної візуальної моделі «Дерево толерантності», закріплює набуті ціннісні орієнтири та перетворює індивідуальні напрацювання учнів на спільний етичний кодекс групи, що є важливим кроком у гармонізації міжособистісних стосунків та створенні безпечного освітнього простору.

Використання методів «круглого столу», рольового моделювання, ситуаційних вправ («Діамант толерантності», «Ярлики») та творчих завдань дозволяє комплексно впливати на свідомість учнів, стимулюючи їх до саморефлексії та конструктивного діалогу.

Загалом, проведене дослідження підтвердило, що соціальний педагог є модератором формування толерантного середовища, а успіх цієї діяльності залежить від переходу від інформаційних методів роботи до активних соціально-педагогічних технологій.

Бакалаврська робота не претендує на вичерпність дослідження, оскільки динамічні зміни в соціокультурному просторі України постійно актуалізують нові аспекти формування культури толерантності. Проведене дослідження окреслює лише основні напрями діяльності соціального педагога та апробує конкретний інструментарій інтерактивної взаємодії в умовах освітнього закладу.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у пошуку інноваційних форм залучення батьків до створення єдиного толерантного простору «сім'я – школа», зокрема через використання медіаційних технологій у розв'язанні сімейних конфліктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Басюк А. Формування толерантності у молодших школярів засобами народної творчості. *Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя (IX школа методичного досвіду): матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 22-23 листопада 2022 року*. Вінниця, 2022. С. 32–35.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 134 с.
3. Виховна година з елементами тренінгу. URL: <https://naurok.com.ua/vihovna-godina-z-elementami-treningu-tolerantnist---ce-shlyah-do-garmoni-456423.html>
4. Волошина О. В. Педагогічні умови виховання толерантності у підлітків старшого віку в позакласній роботі: дис. ... канд. пед. наук. Херсонський державний університет. Херсон. 2007. 208 с.
5. Гузинець О. Толерантність як результат духовно-релігійного виховання студентської молоді. *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер.: Педагогіка. Соціальна робота*. (Випуск 1 (46)). 2020. С. 31–34.
6. Декларація принципів толерантності. URL: <https://minio.kyivcity.gov.ua/kyivcity/sites/25/international%20cooperation/Normatyvna%20baza/Deklaracija-tolerantnosti.pdf>
7. Довга Т. Педагогічна толерантність як ознака іміджової позиції вчителя-вихователя. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. № 10 (Ч. 2), 2014. С. 138–145.
8. Дудник Н., Свйонтик Л., Дмитришин А. Толерантність як компетенція сучасного педагога. *Молодь і ринок*. 2025. № 10 (242). С. 87–92.
9. Заверико Н.В., Соловйова Т.Г. Виховання толерантності у школярів як умова розвитку інклюзивної освіти в Україні. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2018. № 29. С. 60 – 66.

10. Загальна декларація прав людини 1948. URL: <https://esu.com.ua/article-15128>
11. Закон України «Про освіту» URL: https://kodeksy.com.ua/pro_osvitu/statja-54.htm
12. Знобей О.В. Формування толерантності майбутніх соціальних працівників у процесі практичної підготовки. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 23. Т. 1. С. 115–118.
13. Іваничко І.І. Створення толерантного освітнього середовища у новій українській школі. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Випуск 61. Том 1. С. 17–20.
14. Карпенко С., Кобилянська Н., Краєвська К. Формування толерантності до дітей з особливими освітніми потребами як умова соціалізації. URL: <https://dpsz2018.blogspot.com/2018/12/blog-post22.html>
15. Матійків І.М. Тренінг емоційної компетентності: навч.-метод. посібник. К. : Педагогічна думка, 2012. 112 с.
16. Моран І.В. Поняття толерантності та основні підходи до її визначення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2014. Серія «Психологія і педагогіка». Випуск 26. С. 89 – 92.
17. «Обережно: дитина!»: В.О. Сухомлинський про важких дітей : тематич. зб. / упоряд. Т.В. Філімонова ; за наук. ред. проф. О.В. Сухомлинської. Луганськ : Держав-ний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2008. 264 с.
18. Педагогічні умови виховання толерантності в освітньому процесі початкової школи. URL: <https://naurok.com.ua/pedagogichni-umovi-vihovannya-tolerantnosti-v-osvitnomu-procesi-pochatkovo-shkoli-306680.html>
19. Рассказова О. Формування толерантності серед здобувачів освіти як умова створення недискримінаційного освітнього середовища. *Навчання і виховання в інклюзивному освітньому просторі: теорія та практика: тези доповідей III Всеукраїнської науково-практичної конференції*. 2020 . С. 45–49. URL: <https://hist.km.ua/images/2021/konferentsiji/zbirnik->

20. Ремех Т., Мельничук Є. Проблема толерантного ставлення до дітей з інвалідністю в шкільному середовищі. *Формування духовної безпеки особистості: збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції*, 2024. С. 68–70. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/740641/>
21. Рень Л.В. Формування толерантності як особистісної характеристики фахівців із соціальної роботи. *Організація освітнього середовища : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 24 жовт. 2024 р.)* / Головні редактори : О.І. Іваницький, О.В. Пономаренко. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2024. 1. С. 114–116.
22. Рохмаїл А. Формування толерантності молодших школярів в освітньому процесі початкової школи. *Інновації в початковій освіті: досвід, виклики сьогодення, перспективи : матеріали I Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. здобувачів другого (магістер.) рівня вищ. освіти ф-ту початк. навчання, Харків, 16 трав. 2023 р.* / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди ; [за заг. ред. О. А. Мкртічян]. Харків : ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2023. С. 28.
23. Савченко О., Андрусич О. Вчимося толерантності. *Учитель початкової школи : науково-методичний журнал*. 2014. № 9 (16). С. 4–8.
24. Сакалюк О. О. Феномен толерантності в контексті полікультурної освіти. *ScienceRise : Pedagogical Education*. 2011. № 3. URL: http://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/3_2011/20.pdf.
25. Семененко В. Практичні аспекти формування толерантності молодших школярів як засобу профілактики булінгу в освітньому середовищі початкової школи. *Інновації в початковій освіті: досвід, виклики сьогодення, перспективи : матеріали III наук.-практ. інтернет-конф. здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти ф-ту початкового навчання, Харків, 5 груд. 2023 р.* / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди; [за заг. ред. О.А. Мкртічян]. Харків, 2023. С. 38.

- 26.Сергієнко Т.М., Самойлова Ю.І., Денисюк Ю.І. Толерантність як соціально-педагогічний інструмент вирішення конфліктних ситуацій. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 22. Т. 2. С. 153–156.
- 27.Соціальна педагогіка: підручник / за ред. проф. Капської А.Й. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.
- 28.Тофтул М.Г. Сучасний словник з етики : Словник. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
- 29.Три гри для виховання толерантності в молодшій школі. URL: <https://osvitoria.media/experience/3-gry-dlya-vyhovannya-tolerantnosti-v-molodshij-shkoli/>
- 30.Філатова Л.С., Виходцева Д.С. Формування толерантності як засобу профілактики булінгу у початковій школі. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2024. № 8.
- 31.Філоненко О.С., Возняк І.І. Реалізація педагогічних умов виховання толерантності у молодших школярів у процесі позаурочної діяльності початкової школи. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя)*, 2025. (3), С. 127–136.
- 32.Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук (голова редколегії) та ін.; Л.В. Озадовська, Н.П. Поліщук (наукові редактори); І.О. Покаржевська (художнє оформлення). Київ: Абрис, 2002. 742 с.
- 33.Шаповалова І.В. Короткий словник-довідник філософських термінів / І.В. Шаповалова. Миколаїв : НУК, 2024. 69 с.
- 34.Яланська С.П., Атаманчук Н.М. Психологія формування толерантного середовища в умовах нової української школи. *Наука і освіта : наук.-практ. журнал*. 2017. № 1. С. 71–75.
- 35.Ghosh, B., Chattopadhyay, K. (2019). The Sociology of Tolerance and Life in Democracy. URL: https://www.researchgate.net/publication/332143526_The_Sociology_of_Tolerance_and_Life_in_De

АНКЕТА 1

(для учнів)

«Індекс толерантності»

Просимо тебе взяти участь у дослідженні, метою якого є вивчення особливостей спілкування та взаємодії в учнівському колективі. Анкета є анонімною, її результати будуть використані лише в узагальненому вигляді для вдосконалення роботи психологічної служби школи.

Прочитай твердження та обері один варіант відповіді, який найбільше відповідає твоїй думці.

I. Знання та усвідомлення

1. Наскільки чітко ти розумієш сутність поняття «толерантність»?

- а) Чітко розумію і можу пояснити іншим.
- б) Маю загальне уявлення, але важко сформулювати.
- в) Ніколи над цим не замислювався(лася).

2. Чи погоджуєшся ти з твердженням, що толерантність є необхідною умовою для мирного співіснування людей?

- а) Повністю погоджуюся.
- б) Частково погоджуюся, але є винятки.
- в) Не погоджуюся, це поняття переоцінене.

3. Яке з висловлювань, на твою думку, найкраще розкриває суть взаємоповаги? а) Це визнання права інших бути несхожими на мене.

- б) Це коли інші роблять так, як я хочу.
- в) Це формальність, якої вимагають вчителі.

4. На твою думку, чи заважають соціальні стереотипи (шаблонне мислення) об'єктивно сприймати інших людей?

- а) Так, суттєво заважають.
- б) Іноді заважають, але не завжди.
- в) Ні, стереотипи допомагають швидко орієнтуватися в людях.

5. Якою є твоя позиція щодо проявів дискримінації або булінгу в школі?

- а) Непримиренна, я завжди готовий(а) протидіяти цьому.
- б) Намагаюся не втручатися, якщо це не стосується мене особисто.
- в) Вважаю це нормальним явищем для підліткового віку.

II. Ставлення та бажання

6. Чи відчуваєш ти внутрішню потребу розуміти емоції та мотиви поведінки інших людей (однолітків, дорослих)?

- а) Так, для мене це важливо.

б) Іноді, залежно від людини та ситуації.

в) Ні, мене це не цікавить.

7. Як ти ставишся до ідеї, що «різноманітність робить колектив сильнішим та ефективнішим»?

а) Повністю підтримую, це цінність.

б) Нейтрально, мені байдуже.

в) Не підтримую, краще, коли всі однакові.

8. Чи прагнеш ти постійно до пошуку компромісних рішень у конфліктних ситуаціях?

а) Так, я завжди шукаю варіант, який задовольнить обох.

б) Іноді, якщо конфлікт занадто затягується.

в) Ні, я завжди відстоюю лише власну позицію до кінця.

9. Чи готовий(а) ти брати участь у спільних волонтерських або соціальних проєктах, де успіх залежить від злагодженої роботи всієї групи?

а) Так, із задоволенням.

б) Можливо, якщо мене зацікавить тема проєкту.

в) Ні, я віддаю перевагу індивідуальній роботі.

III. Реальна поведінка

10. Як часто ти використовуєш навички ненасильницького спілкування (висловлення емоцій без образ та звинувачень) під час суперечок?

а) Завжди або майже завжди.

б) Іноді, коли контролюю себе.

в) Ніколи, я реаую емоційно та агресивно.

11. Коли ти стикаєшся з думкою, яка суттєво відрізняється від твоєї, якою є твоя реакція?

а) Намагаюся вислухати та зрозуміти позицію співрозмовника.

б) Мені байдуже, я залишаюся при своїй думці.

в) Перериваю та намагаюся довести, що я правий(а).

12. Уяви ситуацію: в твоєму класі з'явився учень, який сильно відрізняється від інших (зовнішністю, культурою, поглядами). Твої дії:

а) Постараюся познайомитися ближче та допомогти адаптуватися.

б) Буду спостерігати з боку, не втручаючись.

в) Буду уникати спілкування або підтримаю насмішки інших.

13. Наскільки активно ти береш участь у житті класу, спільному плануванні заходів або дискусіях?

а) Дуже активно, завжди пропоную ідеї.

б) Пасивно, беру участь лише тоді, коли просять.

в) Взагалі не беру участі, мені це нецікаво.

Дякуємо за щирі відповіді!

Експрес-діагностика «Рівень емпатійності та соціальної відкритості»

Інструкція: прочитай твердження та обери варіант відповіді, який найбільше відповідає твоїй думці:

- «Так» (2 бали)
 - «Важко сказати» (1 бал)
 - «Ні» (0 балів)
1. Я часто відчуваю сум, коли бачу людину, яка плаче (навіть якщо це персонаж у фільмі чи аніме).
 2. Якщо мій однокласник потрапив у незручну ситуацію, я намагаюся підтримати його, а не сміятися.
 3. Мені легко зрозуміти, чому інша людина образилася, навіть якщо я з нею не згодний.
 4. Я вважаю, що допомагати тим, хто має особливі потреби – це обов'язок кожного.
 5. Коли хтось розповідає про свої проблеми, я уважно слухаю і намагаюся «поставити себе на його місце».
 6. Я готовий бути кращим другом для людини, яка має зовсім інші захоплення чи погляди, ніж у мене.
 7. Я б погодився сидіти за однією партою з учнем, який приїхав з іншої країни або має іншу віру.
 8. Я вважаю, що люди з особливими освітніми потребами мають навчатися у звичайних класах разом із усіма.
 9. Мене не дратує, коли люди розмовляють мовою, якої я не розумію.
 10. Я готовий прийняти у свою компанію людину, яка виглядає незвично (стиль одягу, зачіска тощо).

Підсумуйте бали по обох блоках (максимум – балів)

16 – 20 б. – високий

8 – 15 б. – середній

0 – 7 б. – низький

АНКЕТА 2

(для вчителів та батьків)

«Оцінка комунікативної поведінки учня»

Шановний колего / батьку! Просимо Вас взяти участь у дослідженні рівнів соціалізації учнів. На основі Ваших спостережень за поведінкою дитини в реальних життєвих ситуаціях (на уроках, перервах, у позаурочний час), оцініть ступінь вираженості наведених характеристик.

Будь ласка, оберіть варіант відповіді, який найкраще описує типову поведінку дитини

№ з/п	Характеристика поведінки (на основі спостережень)	Завжди / Майже завжди	Іноді / Частково	Ніколи / Майже ніколи
1	Учень демонструє повагу до думок інших, навіть якщо вони відрізняються від його власних.			
2	Дитина використовує конструктивні способи вираження негативних емоцій (не вдається до образ, бійок, крику).			
3	Учень здатний йти на компроміс у конфліктних ситуаціях з однолітками.			
4	Дитина активно бере участь у колективних видах діяльності (командні ігри, спільні проекти, квести).			
5	Учень виявляє емпатію та готовність надати емоційну чи практичну підтримку іншим людям.			
6	Дитина відкрито та активно протидіє проявам булінгу, насмішок або дискримінації в колективі.			
7	Учень адекватно сприймає власні помилки та не перекладає відповідальність на інших.			
8	Дитина виявляє інтерес до культури, традицій або поглядів людей, які відрізняються від неї.			
9	Учень дотримується культури активного слухання під час діалогу (не перериває, задає уточнюючі питання).			
10	Дитина демонструє непримиренну позицію щодо використання фізичної сили або психологічного тиску як способу вирішення проблем.			